

Hogyan imádkoztak az első egyiptomi szerzetesek?

BAÁN ISTVÁN

A szerző patrisztikával és egyháztörténelemmel foglalkozik. A Miskolci Egyetem tanára, a Magyar Patrisztikai Társaság elnökségének tagja. Legutóbbi írását 2003. 6. számunkban közzöltük.

A vértanúk korának letűntével a keresztény radikalizmus újabb formája öltött testet a pusztába visszavonuló remetékben, szerzetesekben. Az elsők, az „úttörők”: Antal, Makáriosz, Sziszoész valóban különös, a világgal össze nem hasonlítható életet éltek. Hírük rohamosan terjedt, s hamarosan mindenhol követők szegődtek nyomukba. Arseniosz a császári palotát hagyta ott a pusztá kedvéért, Mózes a rablóvezérséget cserélte fel a szerzetesi szíkölködéssre, Karión fiával, Zakariással hagyta ott családját. Körülöttük lassanként szerzetestelepek alakultak: az Alexandriától 60 km-re délkeletre fekvő Szkétiszben (Wadi Natrun=Nátron-völgy), Nitriában és Kelliában. Pakhómiosz a felső-egyiptomi Tabennisziben 320 körül szervezte meg monostorát, amely lassan szinte várossá nőtt.

Életmódjuk biztosítékot nyújtott rá, hogy az imádságban és önmegtágadásban szerzett tapasztalatuk mások számára is támaszul szolgálhat. Ezért keresték fel őket azok, akik tanítványaikul akartak szegődni, vagy egyszerűen olyanok, akik a világi életben nem találtak eléggé szilárd fogódzópontot lelki életük fejlesztéséhez. Nem hosszú fejtegetéseket, kifinomult magyarázatokat vártak tőlük, hanem egy frappáns mondatot, „igét”, amely egyetlen, könnyen megjegyezhető gondolatba sűrítette a remete spirituális tapasztalatát.

Az atyák mondásainak írásbeli rögzítése: A szent öregek könyve

Az átörökített és feljegyzett gondolatokat görög nyelvű forrásaink *logosz*, *logion* (szó, ige, mondás), különösen pedig *rhéma* kifejezésekkel illetik, melyek használatosak a Bibliában is. Közülük a *rhéma* egyaránt jelenthet tettet, eseményt vagy kimondott szót, s amennyiben a beszédre vonatkozik, utal a szóban elmondottak tartalmára, súlyára, jelentőségére. Az első mondásgyűjtemények *apophthegmáknak* nevezik az áthagyományozott anyagot. Ez az irodalmi műfaj nem elvont szentenciákat, bölcsességeket akar közölni, hanem megosztja a hallgatóval a mondás létrejöttének konkrét körülményeit is, s ezzel lehetővé teszi, hogy még pontosabban értelmezzük az elhangzottakat.

Ahány szerzetes, annyi egyéniség, annyi magatartásforma. A skála igen széles: találunk köztük olyanokat, akik még értekezéseket is írnak, mint például Evagriosz Pontikosz; vannak, akik

velős mondásokat hagytak ránk; egyesek csak tanulságos történeteket mondanak el életükből; és találkozhatunk olyanokkal is, akik sosem tanítottak, csöndességben élték le életüket, legfeljebb társaik mesélnék róluk. A mondások tehát vagy tőlük származnak, vagy róluk szólnak, sok esetben a kettővel együttesen találkozunk. Egy dolgot azonban feltétlenül szem előtt kell tartanunk: akik elszakadtak e világtól, nem azért tették, hogy közben valamiképp szóbeli üzeneteket közvetítsenek számára egy másiktól. Egész életükre rányomta bélyegét a *hészükhia*, a csöndesség keresése, ami abból is látható volt, hogy csak a legszükségesebb esetben szólaltak meg. Hallgatásukban is megnyilvánult alázatosságuk. Még legközelebbi társaikkal is alig-alig osztották meg belső, lelki élményeiket, nehogy csodálják vagy ünnepeljék őket. Sok esetben inkább tőlük ellesett, mint nyíltan hirdetett tanítást közölnek velünk a mondások, gyakran az olvasóra bízva egy-egy esemény vagy mondat pontosabb értelmezését.

Karizmatikus abbák

A szerzetesség kezdetei mutatják, hogy bármennyire elvonul is valaki a magányba, előbb-utóbb kapcsolatai alakulnak ki. Néhány ritka kivételtől eltekintve a remeték alkalmanként találkoztak egymással, ha máskor nem is, de legalább a vasárnapi istentiszteleteken vagy néhány közös munkán, mint például aratáskor. Néha meglátogatták egymást, hogy lelki témákról beszélgeszenek, vagy tanácsot kérjenek. Egy-egy híresebb atyát csoportosan is felkerestek, kérdéseket intéztek hozzá, a kapott válaszokat pedig próbálták megemésztetni, és tovább is adni. A mondások alapszituációja azonban legtöbbször az öreg szerzetes és a fiatal tanítvány kapcsolata. Különösen az első találkozáskor elhangzott egy-két mondat az, amely „sugalmazott” üzenetével mélyen bevésődött az ifjú lelkébe. A karizmatikus *abba* (arám kifejezés, jelentése „apa”) szavai sokszor váltottak ki megrendülést a kérdezőből, aki azonnal meggyőződhetett róla, hogy a Szent Lélek szól hozzá, s ez olyan viszonyt hozott létre köztük, hogy ettől fogva fiúi ragaszkodással követte lelki atyját. A híres szerzetesatyákat joggal nevezték tehát *abbának*, szavaikat és tetteiket — még ha túlságosan szigorúnak vagy első pillantásra érthetetlennek tűnnek is — ebben a családi összefüggésben kell értelmezni, amely nem emberi tekintélyen alapul.

A *szent öregek könyve*¹ arról tanúskodik, milyen szerteágazó azoknak a szavaknak és eseményeknek az összessége, amelyek annyira felkeltették a figyelmet, hogy végül is „megragadtak” az egyház emlékezetében. Szándékosan használjuk ezt a kifejezést, mert nem mondhatjuk, hogy egységes norma alapján válogatták volna őket: egy feltűnést nem keltő, hétköznapi esemény éppúgy helyet kaphat itt, mint a legelképesztőbb csoda vagy látomás, és szép számmal találkozhatunk igencsak egyszerű kijelentésekkel is a magasztos tanítások csokrában. A fontos az, hogy mennyire érintett meg valakit ezek által az Isten, s ennek folytán

¹A *szent öregek könyve*.

A szerzetesatyák mon-
dásainak ábécé sorren-
des gyűjteménye.

/Bizánci írók I./

(Ford. Baán István)

Bizantinológiai Intézeti
Alapítvány, Budapest,
2001. (Továbbiakban:

Öregek)

alkalmassá váltak rá, hogy másokat is megragadjanak. Amint a mondásoknak ez a jellege kidomborodott, jelentős szerephez jutottak a lelki beszélgetésekben, amelyek a *gerón* (gör. öreg) és a tanítvány között, egy-egy szerzetesi csoportban vagy az *abba* és az őt felkereső világi között folytak. Az egyszerű *rhéma* e beszélgetések során csiszolódik *apophthegmá*vá, amelyet újból és újból felidéznek, hogy a benne rejlő üdvös tartalmat minél teljesebb módon hagyományozhassák át az arra szomszédoknak.

Szövegi hagyományozás

A mondások szájhagyomány útján terjedtek, mégpedig elsősorban a lelki atyaság megélése során. A legtöbb *abba* a legtökéletesebben igyekezett követni mesterét, s amikor már ököre gyűltek tanítványok, a legbiztosabb módszernek azt látta, hogy ugyanazt adja át nekik, amit ő kapott lelki atyjától. Azt mondhatjuk, hogy a szóbeli hagyományozás során szinte ugyanazok a jelenségek játszódtak le, mint négy évszázaddal korábban az evangéliumok kialakulásakor. Az analógia azért is kézenfekvő, mert azok az atyák, akik a nagy szerzetesek mondásait idézték, meg voltak győződve, hogy ezeknek ugyanaz a forrásuk, mint a Szentírásnak: Isten Szent Lelke. Ezért is tartották mestereiket *pneumatophoros*znak, lélekhozónak. Még könnyebbé tette a hagyományozást az, hogy az egyes szerzetesi nemzedékek között nem volt lényeges különbség: ugyanazokkal a problémákkal kellett megküzdeniük, ugyanazokat a kérdéseket vetették fel, s kézenfekvő volt, hogy ugyanazokat a válaszokat kapják rá, mint elődeik. Az öreg ebben a folyamatban nem csupán egy mély, evangéliumi igazság szócsöve, hű továbbítója, hanem „két lábon járó evangélium”: fel nem sorolt tettei nyújtják az alapot, amelyre látván a tanítványban önkéntelenül is megfogalmazódhat a nagy atyák tanításából kikristályosodó igazság, „és nagy haszonnal távozik”. Az *apophthegmák* mindig „életzagúak”: egy adott szerzetesnek évek hosszú során, az imában és a munkában vívott küzdelmeit érezzük bennük, s nem nélkülözik az egészséges humort sem.

Az első írásos lejegyzések

A 4. század végén kezdtek lejegyezni egyes mondásokat. Euagriosz *Praktikosz* és Johannes Cassianus *Institutiones* című művébe² beillesztett néhány, kis csoportba rendezett mondást. Ugyanígy járt el az *Elbeszélés az egyiptomi szerzetesekről* (latinul: *Historia monachorum in Aegypto*), és 420 táján Palladiosz a *Lauszoszhoz címzett elbeszélésben* (a leggyakrabban latinul idézve: *Historia lausiaca*). Az 5. század elején a mazikok törzse többször is megtámadta a szkétiszi szerzetestelepet, az ottani atyák elmenekültek a Nílus-deltába, a Sínai hegyére vagy Palesztinába, csak évekkel később költöztek vissza egyesek. Az idő múltával egyre erősödött a vágy, hogy az „aranykorról” szóló szájhagyományt írásban is rögzítsék. 450 táján Szkétiszi vagy Gázai Izajás összegyűjtötte az általa ismert szerzetesek mondásait, meg azokét, akikre kortársai visszaemlékeztek, s ezeket foglalta bele *Aszkétikonjába*. Ezzel a jelenséggel találkozhatunk a körülbelül 160 mondást tartalmazó eti-

²A keleti szerzetesek szabályai. (Ford. Simon Á.) Pannonhalma–Tihany, 1999.

A gyűjtemények
létrejötté és
változatossága

óp gyűjteményben is. Ezek az első írásos kezdeményezések aszerint csoportosítják a mondásokat, hogy ki hallotta őket, függetlenül attól, hogy kitől is származtak eredetileg. Egyiptomi, sőt majdnem kizárólag szkétiszi atyákról szólnak, palesztinai szerzetesektől nem gyűjtenek *apophthegmákat*, és nem idéznek régi, monasztikus szerzők írásaiból, hanem csak a szóbeli hagyományra alapoznak. Gyakran kezdődnek így az anonim mondások: „Egy öreg azt mondta...”, ezért az egész művet görögül *Gerontikon*nak, vagyis „Öregek könyvé”-nek is nevezik. A gyűjtemények létrejöttét nemcsak az az aggodás motiválta, hogy lassanként kihaltnak a szem- és fültanúk, hanem azt is tapasztalták, hogy a szerzetesmozgalom veszít kezdeti lendületéből, már korántsem fűti az a buzgóság, mint az „üttöröket”. Az egyiptomi első remeték aránylag rövid idő alatt olyan rendkívüli hírnévre tettek szert az egész keresztény világban, hogy szavaiknak és tetteiknek lejegyzése egyúttal „kanonizálni” is akarta az általuk képviselt ideált egy olyan korban, amelynek szerzetesi teljesítményeit a kortársak „a pusztai atyákhoz” képest gyengébbnek tartották.

A szerzetesség népszerűsége azonban egyúttal azzal is járt, hogy az *Apophthegmata* nem kövült meg, hanem mindenhol akadtak helyi változatai. Ahány monostor, annyi *Paterikon*. Sajátos módon csapódik le ezekben a szájhagyomány, amelyet nem szorítanak háttérbe, még kevésbé tesznek feleslegessé az írott mondásgyűjtemények, mert az *apophthegmák* igazi továbbhagyományozása most is a lelki beszélgetés, útmutatás, az öreg és tanítványa kapcsolata marad. Az egyes *Paterikonok* csak gazdagodnak az adott monostor tapasztalatával vagy lelki preferenciájával, ugyanakkor nem csorbítják az írott törzsanyagot.

Az imádság a szerzetesek életében

A pusztai remeték szavait hallgatva és olvasva egészen természetesen találjuk, hogy milyen fontos szerepe volt életükben az imának. Ezt talán legjobban azzal a látomással jellemezhetjük, amelyben Antal részesült, s amelyről a mondásgyűjtemény legelején olvashatunk. A szerzetesek atyja „megpillantott valakit, aki rá hasonlított: ült és dolgozott, aztán felkelt munkájától és imádkozott, majd ismét leült és kötelet font, csakhamar azonban újból felállt imádkozni. Az a valaki az Úr anyála volt... s azt mondta: Így tegyél és üdvözülni fogsz!”³ Általában úgy tekintik, hogy ez az életszabály lett az alapja annak, ahogyan a szerzetesek felosztották az időt a munka és az imádság között. Gyakran csak az érdeklő kutatókat, hogyan alkalmazták a gyakorlatban az első szerzetesek ezt a szabályt. A szakemberek és az egyszerű hívők is általában a szerzetesi zsolozsma későbbi fejlődését tartják szem előtt, számukra a 4. századi egyiptomi remeték imái csak a kezdeti tapogatózásokat jelentik, amelyek alapján majd kibontakozik a később már jól artikulált imarendszer.

³Antal 1
(*Öregek* 1, 27)

Az ima mint út az
üdvösséghez

⁴Les Sentences des
Pères du désert.
Solesmes, 1966, 5.

⁵Törpe János 12
(Öregek 327, 148)

⁶Antal 1 (Öregek 1, 27)

Bármennyire is jogosan érdeklődünk az imádság módja iránt, félő, hogy épp az sikkad el, ami a szerzetesek számára az egyetlen és legfontosabb szempont volt: hogyan üdvözülhetnek. A pusztai életszentségről szóló egész irodalmat csak akkor ragadhatjuk meg hitelesen, ha az üdvösség horizontjában szemléljük. Regnault szerint „amikor egy olyan mondással találkozunk, amely a lényegre törően ezzel a kijelentéssel kezdődik: »Ez meg ez az abba azt mondta...«, joggal feltételezhetjük, hogy a mondás válasz volt egy olyan kérdésre, amelyet az irodalmi szerkesztő nem őrzött meg, a kérdés pedig valószínűleg így szólt: Mondj egy ígét, hogyan üdvözülhetek!“. ⁴ Ha azt szeretnénk megvizsgálni, mit gondoltak az üdvösségről, és milyen kapcsolat állt fenn az üdvösség és az ima között, igencsak tanulságos lesz, ha meghallgatjuk Törpe János abba egyik mondását: „Olyan emberhez hasonlítok, aki egy nagy fa alatt ül, és látja, hogy sok vadállat és csúszómászó közeledik feléje. Ha nem tud többé ellenállni, felmászik a fára, és így menti meg magát. Éppígy vagyok én is. Ülök a kunyhóban, és látom, hogy a gonosz gondolatok megtámadnak. Ha nem tudok többé bírni velük, az imádságban az Istenhez menekülök, és így megmenekülök az ellenségtől.“ ⁵ A helyzet egyértelmű: a szerzetesnek élet és halál, üdvösség és pusztulás között kell választania. Antal sem egy általános értelemben vett életmód, szerzetesi életszabály után érdeklődött, amikor az említett apophthegmában Istenhez fohászkodott, hanem „amikor csüggedtség és egészen sötét gondolatok kerítették hatalmukba“, ⁶ s úgy érezte, élete forog kockán. Az ima útja tehát nem csupán egy, az örök életre vezető többi út közül, amelyek hasonlítanak egymáshoz, hanem az egyetlen olyan út, mely biztosítja az üdvösséget.

Jóllehet az ima a legfontosabb témája a szerzetesi irodalomnak, a későbbi nemzedékek figyelmét mégis inkább az imának Evagriosz és folytatói által kidolgozott elmélete kötötte le, mintsem az, hogyan is imádkoztak valójában a pusztai atyák. Ha Evagriosz fejezeteit összehasonlítjuk az első remeték lelkiségének ezzel az oldalával, azok, akik magasabb szintre áhítoznak, valószínűleg nem tartják eléggé épületesnek ezt a túlzottan egyszerű imamódszert, sőt talán még csalódnak is benne. Most azonban épp ezért próbáljuk közelebbről megvizsgálni az imának ezt a jellegét, amellyel az öregek mondásaiban találkozunk.

Mit neveznek a pusztai atyák imának?

Egyszer az úgynevezett eukhiták közül néhány szerzetes jött Lukiosz abbához Enatonban. Az öreg megkérdezte őket: „Mi a kétkezi munkátok?“ Azt mondták: „Mi nem nyúlunk semmiféle kétkezi munkához, hanem — amint az apostol mondja — szüntelenül imádkozunk“ (vö. 1Tessz 5,17). Erre megkérdezte őket az öreg: „Nem esztek?“ Azt mondták: „De igen.“ „Amikor tehát esz-

tek, ki imádkozik akkor helyettetek?" És ismét megkérdezte: „Nem alusztok?” Azt mondták: „De igen.” Azt mondta az öreg: „Amikor tehát alusztok, ki imádkozik helyettetek?” Erre nem tudtak neki mit felelni. És ő azt mondta nekik: „Bocsássatok meg, de ti nem úgy cselekedtek, amint beszéltek. Én most megmutatom nektek, hogy kétkezi munkám mellett állandóan imádkozom: az Istennel együtt ülök le, benedvesítem kis vesszőimet, és miközben kötéllel sodrom őket, azt mondogatom: Könyörülj rajtam, ó Isten, nagy irgalmasságod szerint, és könyörületed sokasága szerint töröld el gonoszságomat!” (Zsolt 50,3). És azt mondta nekik: „Ez talán nem imádság?” Azt mondták: „De igen, az.” Erre azt mondta nekik: „Ha most egész nap dolgozom és imádkozom, többé-kevésbé tizenhat numiont keresek meg. Ebből a kapunál kettőt adok alamizsnaként, a maradékból pedig eszem. És aki a két numiont kapja, imádkozik értem, amikor eszem vagy amikor alszom. Így teljesül be nálam az Isten kegyelméből a szüntelen imádság.”⁷

⁷Lukiosz (Öregek 446, 191–192)

Az ima fogalma és formája

Lukiosz abba történetéből kitetszik, hogy — az „elit-vallásosságot” képviselő messzaliánusokat kioktató jellegén túlmenőleg — valójában arról is szó van, mit is tart ez a szerzetes imának. Nyilvánvalóan olyat, aminek többé-kevésbé szóbelinek kell lennie, hiszen étkezés és alvás közben nem végezhető, és ami nem azonos a zsoltározással, bár természetesen abban is bennfoglaltatik. Ez a megközelítés felveti a kérdést, vajon milyen összefüggés fedezhető fel az ima fogalma és formája között. Köztudott, hogy az abbák görög nyelven megőrzött mondásai képezik a szerzetesi irodalom első és legrégebbi magját. Ezek a mondások vagy abból erednek, hogy több szerzetes közös „megbeszélést” tartott bizonyos épületes dolgokról, vagy két híres öreg beszélgetett egymással, illetve az egyik gerón a tanítványával, ezeket a mondásokat pedig megőrizte a szájhagyomány, számtalanszor ismételve akár úgy, hogy valaki többször visszaemlékezett rá, akár úgy, hogy társaságban idézték fel.⁸ Az atyák bölcsességének ez az áthagyományozási módja kezeskedik arról, hogy a szövegekben említett imádságtörödékek is hitelesek. Vizsgáljuk meg tehát közelebbről az imádságformulákat, mégpedig úgy, hogy hosszúságuk szerint osztályozzuk őket!

⁸Regnault, 4

1. Egészen rövid imák

⁹Nagy Pál 12 (Öregek 795, 308)

¹⁰N 621 (PE I 43,3)

¹¹V, 32; Nau 184

¹²Makáriosz 19 (Öregek 472, 205, itt a fordítás a „könyörülj rajtam”-ot alkalmazza)

A galata Nagy Pál abba úgy látta, hogy nyakig elmerül a mocsokba, s így siránkozott az Isten színe előtt: „Irgalmazz nekem!”⁹ Az egyik öreg kelet felé fordulva így imádkozott: „Isten, irgalmazz nekem!”¹⁰ Egy másik öreg azt tanácsolta egy testvérnek, hogy amikor a tisztátalanság kísérti meg, keljen fel, boruljon le és így imádkozzon: „Isten Fia, irgalmazz nekem!”¹¹ Makáriosznál ennek az imának egy kissé kibővített változatával találkozunk: „Uram, ahogy akarod és ahogy tudod, irgalmazz nekem!”¹²

¹³Uo.

A másik igencsak rövid formula az „Uram, segíts!” Makáriosz ezt javasolja, ha ellenség támad.¹³ Illés abba elbeszéli, hogy az egyik öreg, amikor démonokkal viaskodott, így kiáltott fel: „Jézus, segíts rajtam!”¹⁴ Ennek az imának egyik változatával találkozunk az egyik öregnél — „Isten Fia, segíts rajtam!” —, aki így próbálja elűzni az összes rossz gondolatot.¹⁵ Egy etióp mondásgyűjteményben maradt ránk az a formula, amelyről három apophthegma is tanúskodik (ezek Pál, Jakab és egy ismeretlen abba nevéhez fűződnek): „Jézus, irgalmazz nekem! Jézus, segíts rajtam! Áldalak téged, Uram!”¹⁶ Később egy másik írás Makáriosznak tulajdonítja a hármasság imádságát.

¹⁴Illés 7 (Őregek 265, 126)

¹⁵V, 16; Nau 167

¹⁶Eth. Coll. 13,26.42. 43,66.70

Az egyik testvér megfogadja Ammun abba szavát, s egy veszeléses helyzetben a következőképp imádkozik: „Atyám Istene, szabadíts meg engem!” Eredetileg egy hosszabb fohászt javasol neki lelkiatyja: „Hatalmaknak Istene, atyám imái által szabadíts meg engem!”, ő azonban ezt — valószínűleg a helyzetből adódóan — spontán lerövidíti.¹⁷ Egy másik, hanyag testvér Szké-tiszben óránként így imádkozott a Miatyánk szavaival: „Uram, szabadíts meg a Gonosztól!”¹⁸ Ugyanezt a formulát használja egy öreg, amikor imádkozni kezd látogatóiért: „Uram, Jézus Krisztus, szabadíts meg a rágalalmazástól és a szidalmazástól, és békével vezesd őket vissza innét!”¹⁹

¹⁷Ammun 3 (Őregek 137, 74)

¹⁸N 574; PE IV, 13,16

¹⁹N 592/9; PE III,41,1

Egy ifjú testvér engedelmeskedett örege parancsának, s elment a városba, ott azonban kísértés kezdte el szorongatni, s ezért így kiáltott fel: „Uram, atyám imáiért szabadíts meg ebben az órában!”²⁰ Amikor egyszer a démonok rátámadtak Arseniosz abbára kunyhójában, így kiáltott Istenhez: „Istenem, ne hagyj el!”²¹

²⁰XIV, 16; Nau 293

²¹Arszeniosz 3 (Őregek 41, 39)

²²Sára 1 (Őregek 884, 342)

²³Törpe János 13 (Őregek 328, 148)

²⁴Szisztoész 5 (Őregek 808, 318)

Pozitív formát ölt a segítségkérés Sára ammánál, akit tizenhárom éven át hevesen támadott a paráznság szelleme, de sosem imádkozott azért, hogy szűnjön meg a küzdelem, hanem inkább azt mondta: „Isten, adj nekem erőt!”²² Törpe János ugyanezért imádkozott: „Adj, Uram, kitartást a harcban!”²³ Szisztoész abba a következőképp könyörgött: „Úr Jézus, óvj meg nyelvemtől!”²⁴ egy ismeretlen atya pedig ekképpen: „Uram, óvj meg az emberek dicséretétől és feddésétől!”²⁵

²⁵N 592/33; PE II 2,20

Amikor Arseniosz abba még a császári palotában volt, így imádkozott Istenhez: „Uram, mutasd meg az utat, hogyan üdvözüljek!”,²⁶ s ezt az imaformát tartotta meg a pusztában is.

²⁶Arszeniosz 1 (Őregek 39, 39)

Ha mindezeket a rövid imákat alaposan szemügyre vesszük, az első pillantásra látható, hogy leglényegüket egy-egy bibliai kifejezés képezi, mégpedig olyan, amely mélyen a zoltárok nyelvezetében gyökerezik: „Irgalmazz nekem (könyörülj rajtam)” (6,2; 9,13; 24,16; 25,11; 26,7; 30,9; 40,4.10; 50,1; 55,1; 56,1; 85,3.16; 118,29.58.132; 122,3), „segíts rajtam” (53,4; 69,5; 78,9; 108,26; 118,86.117), „szabadíts meg” (30,1; 58,1; 63,1; 70,2; 118,153; 139,1; 142,9; 143,7.11), „óvj meg (oltalmaz)” (63,2; 90,14), „vezess (mutasd meg az utat)” (5,8; 24,5; 26,11; 85,11; 89,16; 118,35; 138,24).

Ezeket a különféle imaformulákat igen jól lehetett alkalmazni a különféle élethelyzetekhez, különösen ha azok szorongatóak voltak, s ezek a kifejezések, mivel szorosan kötődtek a zsolttározáshoz, mindig a szerzetesek ajkán forogtak. Tudjuk, hogy az egyiptomi szerzetesség kialakulásának kezdetén a zsolttárimádkozásnak még nem volt kötött rendje, ami annak is köszönhető, hogy az anahóréták műveltségi foka, írni-olvasni tudása igencsak különböző szintű volt, legtöbbjük olvasni sem tudott, egymástól sajátították el szájhagyomány útján a zsolttárokat. (Talán nem érdektelen megjegyezni azt a tényt, amelyre szerintem mindeddig nem kellőképpen figyeltek fel a szentíráskutatók, de a dogmatörténetesek sem, hogy ugyanebben az időben, mikor rögzül a Biblia kánonja, az egyházi gyakorlat mégsem kizárólag „hagia graphé”, vagyis „szent írás”, hanem ugyanilyen mértékben „hagia logia”, azaz „szent mondások” formájában is megtapasztalja, megéli a nyilvánlatkoztatást, sőt még mindig ez marad elterjedtebb módja az isteni ígék használatának. Nem véletlen tehát, hogy az ilyenfajta kollektív emlékezetben-tartás nem csupán glosszákként kezelte az egyes nagy remeték apophthegmáit, hanem a Szentírással szerves egységben látta és őrizte meg őket.) Nem mindenki tudta kívülről a teljes Zsolttároskönyvet, volt, aki csak néhány kedvenc zsolttárt ismételtetett, amelyet meg tudott jegyezni. Amikor saját élethelyzetében a legmegfelelőbb kifejezést kereste, érthető módon először ebből a forrásból merített. A rövid imaformák egy másik lelőhelye a szentírási szövegek felett való elmélkedésben, a „meleté”-ben keresendő, ami világosan különbözött a zsolttározástól. Nem meglepő tehát, hogy a szerzetesek körében a hasonló problémák és élethelyzetek következtében előbb-utóbb néhány olyan imaforma kristályosodott ki, amely privilegizált szerepet kapott, s bennük könnyen felismerhetők bizonyos állandó vonások.

A másik fontos szempont, amelyet ki kell emelnünk, az, hogy a fohászok igen egyszerű megszólításokkal élnek (Uram, Jézus, Istenem), s kezdetben szinte elő sem fordul bennük a „Krisztus” kifejezés, legalábbis az *Apophthegmata* ránk maradt görög nyelvű gyűjteményeiben. A kopt szövegekben sokkal gyakrabban találkozunk Jézus nevével. Regnault ennek magyarázatát esetleg abban látja, hogy a görög változat régebbi a koptnál, amely már egy későbbi, fejlettebb gyakorlatot tükröz. A „Krisztus” megszólítás hiánya talán azzal is magyarázható, hogy a szerzetesek életében kezdetben igencsak másodlagos szerepet játszott a liturgia, ahonnan a krisztológiai formulákat meríthették, szemben a zsolttározással, melynek elsőrendű helyet biztosítottak.

2. Hosszabb imaformulák

Ha szemügyre vesszük az atyák mondásainak ábécé-sorrendes gyűjteményében található, hosszabbnak nevezett imákat, azt lát-

juk, hogy ezek semmivel sem bonyolultabbak a rövidebbeknél, legfeljebb a megfelelő élethelyzethez alkalmazták őket. Egy hitében egyszerű aszkéta kételkedett benne, hogy az eucharisztikus kenyér valóban Jézus teste-e. Ezért két öreg így könyörgött érte: „Úr Jézus Krisztus, nyilatkoztasd ki az öregnek ezt a rejtélyt, hogy higgyen, s ne hogy kárba vesszen a fáradsága!”, miközben a kételkedő remete ezekkel a szavakkal fohászokodott: „Uram, te tudod, hogy nem gonoszságból kifolyólag nem hiszem! Nehogy azonban tudatlanságból tévedjek, ezért nyilatkoztasd ki nekem, Úr Jézus Krisztus!”²⁷ Egy másik esetben egy testvér, akit a tisztátalanság démona gyötört, felkeresett egy híres öreget, és arra kérte, hogy imádkozzon érte. Az öreg megtette, a testvér azonban visszajött hozzá, és újfent rimánkodott neki. Erre az öreg így kezdett el imádkozni: „Uram, nyilatkoztasd ki nekem, mi az oka ennél a testvérnél a démon cselekedetének, mert már kértelek, és mégsem lelt békére.”²⁸ Amikor Antalnak a testvérek egy verset idéztek a Leviták Könyvéből, és nem tudott magyarázatot fűzni hozzá, elvonult a pusztába, és Istenhez kiáltott: „Isten, küldd el Mózeszt, hogy megtanítson erre a versre!” S egy hang szólt hozzá.²⁹

²⁷Dániel 7 (Öregek 189, 100–101)

²⁸V, 19; Nau 169

²⁹Antal 26 (Öregek 26, 35)

Mellőzzük most azokat az imákat, amelyeket az atyák mások felgyógyulásáért vagy egyéb bajaik megszűnéséért intéztek Istenhez, és csak kettőt emelünk ki, amelyek igen jellemzők arra, ahogyan az első egyiptomi szerzetesek imádkoztak. Az egyik öreg egyszer bevallotta, hogy ezekkel a szavakkal szokott imádkozni: „Uram, add, hogy úgy szolgáljalak, ahogy hajdan Sátánt szolgáltam, s úgy szeresselek, ahogy hajdan a bűnt szerettem!”³⁰ Egy másik abba a következő imát javasolta: „Uram, te tudod, hogyan birtokolhatlak téged. Én azonban csak egy állat vagyok, és semmit sem tudok. Te vezettél el engem az üdvösségnek ebbe a rendjébe; üdvözíts engem, én a te szolgád vagyok és szolgálólányod fia; Uram, üdvözíts engem a te akaratom szerint.”³¹

³⁰N 524

³¹N 403

Konkrét élethelyzetre alkalmazott imák

Láthatjuk, hogy az idézett imák mindig egy adott alkalomra szólnak. Tartalmuk hasznosnak bizonyulhatott, amikor egy-egy hasonló helyzetben időről időre újabb imákat kellett megfogalmazni, de egyáltalán nem azzal a céllal őrizte meg őket a hagyomány, hogy példaimákként mások is ismételgessék őket. Tudjuk, hogy kezdettől fogva megkülönböztették egymástól a többé-kevésbé hosszú imádságokat, amelyekkel a nap meghatározott szakában vagy bizonyos időközönként megszakították a munkát, és azokat a rövid, mondhatni fohászimákat, amelyeket a különféle napi elfoglaltságok közepette is hangosan vagy halkán ismételgethettek. A szent öregek mondásainak gyűjteményét lapozgatva csak négy olyan imádságra bukkanhatunk, amelyeket az első kategóriába lehet sorolni, vagyis azok közé, amelyeket az egyes munkaórák között recitálhattak. A fentebb már említett kettőn kívül íme egy harmadik: „Uram, akár szeretném, akár nem, üdvözíts engem, mert én hamu vagyok, aki a bűnt szereti, te azon-

³²N 582; PE I 1,25

ban akadályozz meg engem mint hatalmas Isten. Mert ha az igazan gyakorolsz irgalmat, az nem nagy dolog, s ha a tisztát üdvözíted, abban semmi csodálatos sincs, hiszen méltók könyörületedre. Bennem ragyogtasd fel, Uram, a te könyörületedet, s azért mutasd meg emberszeretetedet, mert rád hagyatkozik a szegény.”³² A negyedik pedig ekképp hangzik: „Tudom, lehetetlen, hogy megbocsáss nekem, mert sokat vétkeztem ellened, Uram; de ha lehetséges, könyörületedben bocsáss meg nekem, s ha nem lehetséges, akkor büntess meg engem itt, Uram, nem pedig odaát. S ha ez is lehetséges, adj nekem egy részt itt a büntetésből, s ha csak egy kis résszel is, de enyhítsd az ottanit; legalább kezdj el büntetni mostantól, Uram, de ne haragod szerint!”³³

³³N 583

Imádság és testtartás

Láthatjuk, ezek az imádságok eléggé rövidek és személyesek ahhoz, hogy le tudják kötni a szerzetes figyelmét, de hosszabbak az úgynevezett fohászimáknál, s ezáltal külön imaegységeket képezhetnek, amelyek meg tudták törni a munka egyhangúságát. Az imák időről időre felfokozták a remeték lelki energiáját, hogy felülkerekedhessenek a rutinból szükségszerűen születő unalom felett, s átmeneti szakaszt képeztek a fohászimákkal tarkított munka és a bibliai szövegeken való elmélkedés meg a zoltározás között. Ezt az imaformát nevezték tulajdonképpen „imának”, mindig állva végezték, miközben kezüket valószínűleg az ég felé emelték. A testhelyzet állandóan arra serkentette a szerzetest, hogy mind testileg, mind pedig lelkileg éber maradjon. Szóbeli, kérő imáról van szó, amelyet azonban nem kellett feltétlenül hangosan végezni, akkor is elérte célját, ha az ajkak nem mozogtak. Mint kérő imádság világosan elkülönült a dicsérettől, amelyet a zoltározásnak tulajdonítottak, és külön időt szenteltek számára. Szoros kapcsolat volt a testtartás és a szellemi összpontosítás között, erről tanúskodik Xoiosz abba esete is, akinek egyszer egy testvér panaszkodva mondta: „Szorongattatott helyzetben vagyunk, abba, az aszály miatt.” Erre azt mondta neki az öreg: „És miért nem kéritek az Istent, és imádkoztok hozzá?” Azt mondta neki a testvér: „Imádkozunk is, könyörgünk is, mégsem esik eső.” Így szólt hozzá az öreg: „Biztosan nem buzgón imádkoztok. Meg akarsz róla győződni, hogy így van?” Erre kitérte kezét imádkozva az ég felé, és azonnal megeredt az eső.³⁴ Az imádságban legfontosabb a figyelem. Evagriosz szerint „nagy dolog szétszórtság nélkül imádkozni, de még nagyobb dolog szétszórtság nélkül zoltározni”.³⁵

³⁴Xoiosz 2
(*Öregek* 567, 244)

³⁵Evagriosz 3
(*Öregek* 229, 115)

Befejezésül azt a következtetést vonhatjuk le, hogy természetes kapcsolat van az imádság három formája — a munka közben végzett, a meghatározott helyzetekben, „külön” mondott imák és a zoltározás —, valamint az egyiptomi szerzetességgel kapcsolatos legrégebbi szövegekben található imaformulák között. Ezek a formák azután döntő hatást gyakoroltak a későbbi keresztény nemzedékek lelki életére.